

BOEKBESPREKING

Els Blok, Loonarbeid voor vrouwen 1945-55, veranderingen in het overheidsbeleid, de houding van de vakbeweging, Nijmegen 1978.

Selma Leydesdorff

Onder invloed van de tweede feministische golf is men de laatste jaren begonnen een discussie te voeren over de plaats van vrouwen in de economie, in het bijzonder de functie van de zogenaamde traditionele vrouwentaken binnen het kapitalisme. Er werd een verband gekonstateerd tussen de taken die binenn de afgesloten leefwereld van de huishoudens werden verricht en de wereld daarbuiten, en men probeerde dit verband te analyseren.

Zo blijkt bijvoorbeeld dat in perioden van crisis de aard van het huishoudelijk werk verandert: de vrouw van een werkloze arbeider bijvoorbeeld krijgt een lager gezinsbudget dus moet langer kleren herstellen, wat verderop lopen voor een goedkopere winkel, een deel van de was met de hand doen in plaats van alles naar de dure wasserette te brengen enz. De weerslag van het onderzoek naar de veranderingen van de arbeid binnenshuis en haar relatie met veranderingen in het productieproces is te vinden in de door de SUN onlangs uitgegeven artikelenbundel over huishoudelijke arbeid. Deze map bevat een aantal dikusstukken uit de jaren 1974-75. Sindsdien is men de beperktheid van de discussie gaan inzien; immers de taak van vrouwen is meer dan huishoudelijke arbeid alleen. Haar taken liggen ook in de overdracht van ideologie, ethiek en moraal.

Als gevolg van nieuwe inzichten werd daarna een begin gemaakt met de analyse van de zogenaamde reproductieve taken van vrouwen. Haar maatschappelijke functie werd daarbij niet langer als strikt economisch gedefinieerd, en men begon zich vragen te stellen over de relatie tussen maatschappelijke reproductie van de arbeidskracht, de staat en de taken van vrouwen.

Het was logisch dat de vrouwenbeweging allereerst interesse toonde voor deze verwaarloosde elementen in de analyse van de positie van vrouwen. Tot nog toe was daar nooit of nauwelijks naar gekeken, en in Nederland werkt nu eenmaal het grootste deel van de gehuwde vrouwen binnenshuis. Want in Nederland is het percentage gehuwde werkende vrouwen het laagste van Europa.

Door de aandacht voor de taken van vrouwen binnenshuis, en door de problemen bij de verbinding van die taken met de economie en ideologie, is de aandacht voor de activiteit van vrouwen buitenshuis op de achtergrond geraakt. Tenminste in de theorievorming; niet in de praktijk bijvoorbeeld van de vakbeweging waar juist de problematiek van het buitenshuis werken van vrouwen onder de aandacht van de leden werd gebracht. Daar heeft men terecht ingezien dat het juist de vrouwen zijn die in periodes van crisis en werkloosheid het meest getroffen worden. Maar diepgaandere studies daarover werden overgelaten aan de gevestigde wetenschap, die door haar gemis aan ook maar enige relatie met de vrouwenbeweging nieuwe verworven inzichten niet zodanig kon integreren dat zij ons verder hielp met de theorievorming over vrouwenarbeid. Het boek van Els Blok, *Loonarbeid van vrouwen 1945-55* moet dan ook als een koploper gezien worden — koploper van de hernieuwde aandacht voor vrouwenarbeid buitenshuis in de feministische beweging voor vrouwenarbeid buitenshuis.

In haar boek beschrijft zij zowel de arbeidsomstandigheden als arbeidsvoorwaarden van vrouwen en koppelt zij deze aan de overheidsbemoeienis. Het boek is geschreven vanuit een feministisch standpunt: dat blijkt in de allereerste plaats uit het feit dat de schrijfster partij kiest voor al die vrouwen die zoveel minder verdienen dan hun mannelijke kollega's aan dezelfde lopende band, voor de meisjes die het slachtoffer werden van de verkorting van de leerplicht, kortom voor vrouwen. In de tweede plaats blijkt dat uit het feit dat de schrijfster haar vraagstelling duidelijk heeft geformuleerd vanuit een betrokkenheid bij de feministische beweging, en daardoor gekozen heeft voor de koppeling van vrouwentaken binnenshuis, ideologie en vrouwenarbeid buitenshuis.

Het boek van Els Blok analyseert hoe opvattingen over de taak, aard en plaats van de vrouw zijn gekoppeld aan de behoefte aan vrouwelijke arbeidskracht in het bedrijfsleven. "In tijden van laagconjunctuur, met werkloosheid, wordt doorgaans het grote belang van de aanwezigheid van de vrouw in het gezin benadrukt. Haar aanwezigheid op de arbeidsmarkt wordt dan afgekeurd, vijandig aangevallen of zelfs verboden. In tijden van hoogconjunctuur daarentegen, bij ruime werkgelegenheid veranderen deze opvattingen. De nadruk op de noodzaak van de aanwezigheid van vrouwen in het gezin verflauwt. Het belang van de vrouw voor het economisch leven komt, op zijn minst als vraagstuk, positief in de belangstelling te staan".

Deze problematiek heeft Els Blok nader bekeken voor het eerste decennium na de tweede wereldoorlog. In deze eerste jaren na de oorlog

bestond er een groot tekort aan vrouwelijke arbeidskrachten. Aanvankelijk probeerde men de problemen op te lossen door tijdelijke maatregelen te nemen, waarmee het aanbod van vrouwen op de arbeidsmarkt moest worden vergroot. De jaren rond 1955 vormden in deze politiek een keerpunt: daarna realiseerde men zich dat het tekort aan vrouwelijke arbeidskrachten structureel was, en dat dus ook de belangrijke arbeidsreserve van gehuwde vrouwen niet ongebruikt gelaten kon worden. De schrijfster stelt dat pas als de vraag naar arbeidskracht halverwege de jaren vijftig zo groot is dat Italiaanse gastarbeiders naar Nederland worden gehaald dit het geval is.

Daardoor veranderde ook in konservatieve en konfessionele kringen vanaf 1955 de mentaliteit ten opzichte van het buitenshuis werken van gehuwde vrouwen, en ook ten opzichte van de noodzaak als vrouw in het gezin aanwezig te zijn. Deze verandering in mentaliteit, gekoppeld aan de veranderde arbeidspositie van vrouwen vormt de centrale vraagstelling van het boek.

Deze veranderende arbeidspositie wordt in de eerste hoofdstukken van het boek beschreven. Daarbij wordt eerst een beeld gegeven van de politieke ontwikkelingen in Nederland, waarna wordt nagegaan wat er aan de positie van vrouwen sinds de dertiger jaren is veranderd. Alleen al om dat hoofdstuk is het boek belangrijk: onderzoek over de periode vlak na de oorlog en de vergelijking met de dertiger jaren staat nog in de kinderschoenen.

In de dertiger jaren werden vrouwen als gevolg van de economische malaise uit het arbeidsproces geweerd; overheidsmaatregelen om de gehuwde en soms ook ongehuwde vrouwen uit het productieproces te weren dreigden door de hele periode heen. Om deze maatregelen door te kunnen voeren verheerlijkte men de rol van vrouwen in haar gezin. Hierop sloot de fascistische ideologie in sterke mate aan, want daar wordt bij uitstek de taak van vrouwen ten aanzien van Kinder, Küche, Kirche verheerlijkt. Tijdens de bezetting werden verenigingen die zich de emancipatie van vrouwen te doel stelden al snel afgeschaft. Els Blok beschrijft de nadruk op de gezinstak die door de bezetter werd gepropageerd, en het aandeel van vrouwen in het verzet.

De grotere zelfstandigheid die vrouwen tijdens de bezetting verwierven had invloed op haar positie na de oorlog. Want daarbij kwamen zij in botsing met de bestaande politieke en ideologische structuren. Dit leidde tot verzet, zelfs in het katholieke kamp waar het Katholieke Vrouwen dispuut zich op de paus beriep om gelijke rechten voor vrouwen te eisen. Zij namen zelfs deel aan het in 1947 opgerichte Comité tot Verdediging van het Recht op Arbeid van de Vrouw dat zich verzette tegen een

ministeriële cirkulaire waarin het ontslag van de gehuwde ambtenares werd gepropageerd.

De schrijfster constateert aan de hand van gegevens uit de volkstellingen een afname van huiselijke diensten in deze periode en een toename van vrouwen in de dienstverlenende en administratieve beroepen werkzaam. Naar mijn mening heeft de schrijfster in dit deel van haar onderzoek te weinig nagedacht over de manier waarop in Nederland statistieken worden gemaakt. Zij schrijft op p. 58 dat het aantal vrouwen in de dienstverlening met 5% steeg sinds 1930, dat is formeel juist. Maar daar gaat het niet om bij een analyse van de toename van vrouwenarbeid in de twintigste eeuw: Immers vanaf ± 1910 valt er een uitbreiding te constateren van een vrouwelijke beroepssfeer, waarvan de dienstverlening maar een deel is. Het gaat om lager geschoold kantoorwerk en precisiewerk, verricht door jonge vrouwen. Precies datzelfde werk valt in de statistiek ook onder het hoofdje industrie te vinden, waar in feite ook een uitbreiding van dat soort werk te zien valt.

Ik kom daarbij op het grote probleem dat ik bij het lezen van het boek van Els Blok kreeg. Doordat zij in haar onderzoek zo'n nieuw terrein bestrijkt wordt eigenlijk aan alle problemen geroken, maar wordt zo weinig echt grondig uitgewerkt. Het ontbreken van een theoretische conceptie die uitstijgt boven het empirisch verzamelen van materiaal ontbreekt vaak in het boek, in het bijzonder daar waar het vrouwenarbeid of politieke machtsverhoudingen betreft. Daardoor mist zij vele kansen om hypothesen te ontwikkelen en beperkt haar beschrijving van de vrouwenarbeid zich tot de vraag hoe het aandeel van vrouwen in het produktieproces af- en toenam. Zonder dat zij er toe komt iets te zeggen over de aard van de vrouwelijke beroepssfeer en de aard van het arbeidsreserveleger van gehuwde en ongehuwde vrouwen, waartoe door Harry Bravermann in zijn *Labor and Monopolycapital* en door zijn critici een aantal aanzetten zijn gegeven.

Omstreeks 1955 raken overheid en bedrijfsleven ervan doordrongen dat het tekort aan vrouwelijke arbeidskrachten niet door tijdelijke maatregelen viel op te lossen. Toen werden ook pogingen in het werk gesteld de belemmerende mentaliteit ten aanzien van het werk van vrouwen te doorbreken, en vrouwen actief bij het arbeidsproces te betrekken. In een aantal hoofdstukken wordt de hieruit voortvloeiende beleidsverandering uitgewerkt. Zo beschrijft de schrijfster hoe men aanvankelijk probeerde door verlaging van de leerplichtige leeftijd het tekort aan vrouwelijk personeel op te lossen. Maar vanaf 1955 probeert

de overheid vrouwelijke beroepen meer op te waarderen. Zo creëerde men opleidingen voor huishoudelijk personeel, maar het gebrek aan huishoudelijk personeel verdween pas toen huishoudelijk personeel tot een luxe werd door de mechanisering van het huishouden, de kleinere behuizing en het verdwijnen van grote gezinnen. Achtereenvolgens behandelt Els Blok de jonge fabrieksarbeidster, de oudere ongehuwde vrouw en de gehuwde vrouw, waarbij duidelijk wordt dat de veranderingen in het beleid ten aanzien van de laatste groep medio jaren vijftig het grootst zijn.

Het laatste deel van het boek is gewijd aan werkgelegenheidspolitiek en de beloning van vrouwenarbeid, waarbij ook duidelijk wordt hoezeer de houding van overheid en politieke partijen veranderde.

Langzamerhand vormde arbeid buitenshuis niet langer een bedreiging voor het gezin, maar droeg het soms zelfs bij tot het geluk van het gezin.

Het slot van het boek is gewijd aan de bemoeienissen van de vakbeweging met de vrouwenarbeid en de creatie van het NVV Sekretariaat voor vrouwelijke werknemers in 1959. Helaas wijkt de schrijfster hier af van wat haar boek juist zo interessant maakte: in het hele boek worden namelijk ook de konfessionele standpunten en reacties behandeld, maar naar de vakbeweging toe worden de problemen alleen naar het NVV vertaald, en niet naar NKV en CNV.

Al met al is het boek van Els Blok beslist een geslaagd boek, goed gedocumenteerd, compact geschreven en nieuw. Kritiek is op alles wat nieuw is gemakkelijk te geven, maar geen enkele kritiek kan afdoen aan het feit dat Els Blok een schat aan empirisch materiaal heeft geordend. Het boek leest wat droog en moeilijk, hetgeen volgens mij samenhangt met het feit dat de schrijfster weinig theoretische visie ontwikkeld heeft. Ik opperde hierboven al dat het dan wellicht interessanter en dus ook beter te lezen zou zijn geweest.

Tot slot moet mij van het hart dat het waarom van de inleiding door Ger Harmsen en Helena Berends, hoe waar het ook is wat zij schrijven, mij volstrekt onduidelijk is. Het komt mij onlogisch voor dat iemand die zichzelf zo evident als wetenschapster kwalificeert een inleiding van deze strekking behoeft. Wat betreft de inleiding van de schrijfster zelf, stoorde mij, evenals bij sommige stukken van het boek, dat het geheel nog het karakter van een omgewerkte skriptie heeft behouden. Dit soort problemen zijn natuurlijk deels te wijten aan het feit dat zelden doktoraalskripties als boek worden uitgegeven, en de positie van net afgestudeerden ten opzichte van uitgeverijen zwak is. Maar dat is een ander verhaal.